

Újmagyar. Hálátlan feladat volna a nyelvi divat alakulását megjósolni, de úgy látszik, hogy a hazai megtelepült cigányságnak ez a majd két évszázados, kedélyes „népneve” elérkezett színes élete alkonyához. Mint ahogy annak idején társadalomtörténeti okok hozták létre, napjainkban is a hatalmas arányú társadalmi átalakulás csökkenti használatát. Talán nem lesz érdektelen, ha most végigpörgetjük e sajátos szóalakulat életének főbb eseményeit.

Tornyai Károly 1862-i „A rablókknak, tolvajokknak és kozákoknak . . . beszédeik” című tolvajnyelvi kézikönyve szerint az *újmagyar* is ilyen csoportnyelvi szó, s ugyanezt vallja a Jenő—Vető-le 1900-i „Magyar tolvajnyelv” is. Ez alapon Bárczi Gézának összefoglaló csoportnyelvi tanulmánya ugyancsak a „pesti nyelv” elemeként tartja számon, pontosabban a „gúnys vagy tréfás elnevezések csoportját”-ba sorolva (MNy. 31: 94), ahol „Vaskos humor, néha szellemes gúny jellemzi” az egyes kifejezéseket.

Az ÉrtSz. ellenben már az *újmagyar* főnév 2. jelentésének körében, tehát a ritka, régies stílusminősítéssel közölt Idegen származású, de magyarrá lett, elmagyarosodott személy’ értelmezésen belül a népies jelzéssel adja a ’Már nem vándorló, véglegesen letelepedett cigány’ jelentést. Különösen sokat mond Adytól idézett irodalmi példája: „A pap . . . beírta a nagy könyvbe »Kovács Antal *újmagyar*, hatvanöt éves» stb. stb. Az *újmagyar* cím kegyes megváltás volt arra m felénk az anyakönyvekben a »cigány« szó alól”.

Ha tehát az *újmagyar* szó megvolt is ’cigány’ értelemben a tolvajnyelvben, elsődlegesen nem ez jellemezte a kifejezést. Az ellenben kétségtelenül igaz, hogy nagyon soká tréfás, kedélyes elem volt szókészletünkben. Ez a mosolykeltő, enyhítő-szépítő stílusértéke azonban az adatok tanúsága szerint nem az alvilág szellemeskedésének az emléke, hanem a cigányok letelepítését segítő, XVIII. század végi emberbaráti és civilizációs törekvéseknek egyik érdekes kövülete.

Ismeretes dolog, hogy a felvilágosodás hatására több királyi rendelet is foglalkozott a vándorcigányok polgárosításával, társadalmi megbecsüléshez juttatásával: így Mária Terézia 1761. nov. 13-i és 1767. nov. 27-i, továbbá II. József 1787. okt. 9-i irata. A viszonyokat ugyan ezek sem változtatták meg teljesen, de eredményeiket nem lehet lebecsülni sem. „Még Mária Theresia [így!] a Czigányokat régi nevezetüktől[,] mellyel közönségesen megvető és lealacsonyító eszmék s gondolatok valának s vagyak egybekötvetve, meg kívánván szabadítani[,] rendelést tett afelől, hogy ezután *Ujj parasztoznak* (Neo Rustici) neveztessenek” — olvassuk erről (Ethn. 4: 97). S ugyanígy mondták őket *újlakos*-oknak is, vö. Implom József gyulai adatai közt 1775: „Kovács Miska *Uj lakos*” és „Horváth Dómötör *Uj-Lakos*” (MNy. 60: 493); [Habsburg] József [„főherceg”], 1888-i cigány nyelvi könyvében pedig (231) egy 1786-i adatot is találhatunk. Meg hívták őket *újpolgár*-oknak is, mint 1773: „Militz Ferkó *Uj Polgár*”; „fekete *uj polgár* forma ábrázatu” (Implom: i. h.); Lőrincze Lajos régi szentgáli anyagában szintén, így 1791: „*Uj Polgárookra . . . a Helység Birájának . . . gondja legyen*” (MNy. 49: 544); vö. még József i. m. 231. — Az *újmagyar* szó tehát nem is az első, csak talán a legtréfásabb e sorban. Molnár József tanulmányi felügyelő szíves baráti közlése szerint szülőfalujában, a (Szabolcs-)Szatmár megyei Csengerben a XVIII. század végén *Neocolonus* megjelöléssel szerepelnek a református egyházi anyakönyvben meg a pörös iratokban a letelepült cigányok; utóbb ezt váltja fel az *újmagyar* jelzet. Az ő első ilyen adata 1804-ből való: „Horváth Ádám *új magyar*”; ezt a cigányt előzőleg így említik az iratok: „*Neocolonus Horvát Ádám*”. (Más társadalmi helyzetre korábban a *Nobilis* és az *Ignobilis*, utóbb a *nemes* és az *adózó* megjelölés divatozott.) — Györffy Istvánnak 1955-ben kiadott „Nagykunsági króniká”-jában valamivel korábbi ilyen hivatalos adatot is találunk az *újmagyar* szóra: „Karczagon 1799-ben »szoboszlai lakos *új magyar* (így hítták akkor a cigányt!) Juhász Imre megkapatván olyan csábításért, mely szerént magát Tátosnak mondván

Cseppentő Jánost elaltatta [így!], hogy azt nyavalyásságából meggyógyította s mintegy 12 forintot attól kicsalt, melyet nagyrészt együtt ittak meg” (126). — Az *újmagyar* tehát ekkor már kezd hivatalosan is élni. Mindamellett a szépirodalom tréfás, enyhén gúnyos szónak mutatja. Jellegzetes diákos argózzú az a Csokonainak tulajdonított, tréfás halotti vers, melyben a szerző a halott nevében így búcsúzik az „igen barna ember”-től, „Nigrényi Ferenc úrtól”: „Mire | Teremtett az Isten a falu végire? | Csapj fel a faluba jobb lesz a magyarnak, | Mert a farkasok most sok *új magyart* sz . . . nak”; jegyzete: „Két cigányt ekkor tájban megettek a farkasok” (Harsányi—Gulyás kiadása 2:167). A Nagyszótárnak 1798-ból Gvadányitól is van példája; ez is világosan meglepettedt cigányokra vonatkozik: „Sajnálom, hogy itt most nem voltak a karok, | Szeredbe lakozó barna *új Magyarok*” (Verses levelezés 74). 'Magyar cigányzenész' értelmére idézem ezt az 1790-i adatot: „mivel németek voltak a' muzsikusok, tsak nem esett az ő magyar nóta huzások úgy talp alá, mint az *új Magyaroké*” (HadTört. 3: 671). És hát világcs, hogy e szövegekbe már legalább több évvel, esetleg évtizeddel korábban használatba került szóként jutott be az *újmagyar*.

Ettől kezdve a kedélyeskedő vagy némileg lenéző alkalmazásra tömérdek irodalmi vagy újságnyelvi példát idézhetnénk. Fokozta a szó tréfás ízét, hogy az *újmagyar* (*új magyar*) ez időben 'nyelvújító, nyelvújítási, a nyelvújítástól alkotott' főnévi-melléknévi értelemben is élt. Vö. 1818: „vallya meg igaz lelkére, ha érti tökéletesen az *Új-Magyar* könyveket” (Verseghy: Felelet 2; Nagyszótár). Fáy Andrásnak 1843-ban kiadott, „A külföldiek” című vígjátékában még mindig ilyen szójátékos párbeszédet olvashatunk: „jó kedvű magyar úr; ámbár, az *új magyarokat* nem igen szíveli”. — „A cigányokat, Jancsikám?” — „Dehogy! azokat, kik farkát metszik a magyar szónak, és csak találgatnunk kell: mit akarnak mondani”. — „Hi hi hi! Juliska kisasszony pedig igen ért ehhez a nyelvhez, mert sokat olvas. Eleget morog a tanácsos is az új szók ellen. Azt mondja: bár pusztá szölejére kapna olly sok újítókát, mint mennyi a szegény magyar nyelvnek esett neki!” (Buzavir. 129). — A haladás hívei közt természetesen a cigány nevezeteként sem volt mindig érezhetően nevetséges vagy épp bántó az *újmagyar* szó. Így talán Kisfaludy Károly Tollagi Jónásában sem: „Voltak [az álarcosbálban] régi 's *új magyarok*, cs' kósok, törökök, zsidók és több nem ismert alakok is” (1831-i kiadású Elb. 2: 140). Az a tréfás hangulat, amely eleinte segítette az *újmagyar*-t az *újlakos*, *újpolgár* stb. kiszorításában, eszerint korántsem volt mindig egyfőrmán erős.

Ha ez *újmagyarok* foglalkozására is van utalás, akkor még XIX. századi forrásaink is legtöbbször letelepült zenészeknek mondják őket. Vö. a sok példából: „Hogy pedig [a házigazda] lakodalmi vendégeit jól tartsa, a' városból szakácsokat hozott, nem különben *új Magyarokból* álló muzsikái társaságot-is, mely körül belül híres vala, 's a' magyar nótákban, kivált a' társaság fője Purcsi, különösen kitüntette magát” (Regélő 1833. szept. 12. 395). Lehetnek azonban a faluban gyökeret eresztett kovácsok is, mint Aranynek Az elyeszett alkotmány-ában: „mikéntha | Ázott szalmatörek tüzinél szenes arcú | *Új magyar* egeti szén garmadkáját faluvégen” (ÖM. 2: 80).

Úgy gondolom, több példával nem is kell megvilágítanom a XIX. század első felének irodalmi használatát. Megemlítem azonban, hogy a második fél században a Czuczor—Fogarasi szótár immár minden hangulati színezés nélkül s pontosan a letelepítést elrendelő uralkodók szellemében így határozza meg az *új magyar*-t: „Széles ért[elemben] mint az álladalmilag vett *hungarus* szó jelentése, magyarnak mondható a magyar haza mindenik lakosa. Ennélfogva nevezik a [hazánkba.] kivándorlott és megletelepedett cigányokat is *új magyaroknak*” (*magyar* l. címszó alatt).

Az Új Magyar Tájszótár cédulái között a MTsz.-ből való zempléni adatnál még ott van a „tréfás” jelzet (vö. Nyr. 4: 522), de a bihari Sarkadról, a szatmári Csengerből stílusminősítés nélkül kapjuk a 'cigány' jelentésű *újmagyar* szót. Az egykori Kolozs

megyei Gyerővásárhelyről pedig az Adytól főntebb idézett megjegyzéshez hasonló tájékoztatást olvashatunk: „a gyerővásárhelyi református egyházközség régi születési anyakönyvében a cigány szülők nevei után van ez a jelző [= *újmagyar*]. Az idő 1848-on innen számított.” S bár a kedélyes hangulat persze ma is többször világosan kitűnik, s ezt a régi irodalmi használat (Jókai stb.) még úgy-ahogy erősíti is, voltaképp az egész szó lassan időszerűtlenné válik, elavul. Erre utalt az ÉrtSz. is, I. főntebb. Ennek egyik oka az, hogy az egykor megtelepült cigányok utódai már nem új, hanem eléggé régi magyarok. A másik az, hogy a cigány népiségüket őrzők *cigány* népneve végre valahára szintén megszabadul attól a lenéző hangulati elemtől, amelyre a XVIII. századi rendeletek is utaltak. Emellett a 'cigány zenész' jelentésű *népi zenész* kifejezés nagy mai elterjedtsége is hozzájárulhat az *újmagyar* szó visszaszorulásához.

Szépirodalmunkban ma már valóban igen ritkán olvashatjuk a tárgyalt régi elnevezést. 1963-ban Timár Máté Szűrtarisznya című, mai paraszti tárgyú elbeszélésében olvastam a szövetkezetben juhászságot vállaló „Cidri” cigányról: „Az *újmagyar* aggodalmasra szigorította az arcát” (131). S minthogy a cigány tsz-tag aggodalmi is a parasztság egészének gondjai itt, az író valóban nem gúnyosan, csak afféle kedélyes stílusjátékul alkalmazhatta a régiesebbé, népiesebbé váló szót. Erre utal egyébként az is, hogy idézőjelben szedette. Cigány zenészre is vonatkozik még imitt-amott, vö. Urbán Ernő írásában: „A helybeli *újmagyar* együttes abban a pillanatban húz tust” (Népszabadság 1965. jan. 1. 8; hogy az olvasók érzik-e benne az egykori elnéző-tréfás képet, már nem tudom).

Az *újmagyarok* tehát lassan végképp vagy magyarokká lesznek, vagy visszaalakulnak cigányokká; az *újmagyar* szó meg előbb-utóbb visszahúzódik a szótörténetbe: a *fúró unokái* s a többi egykori gúnyos-tréfás névváltozat mellé.

Tompai József